

Per una crítica de la raó informativa

Josep Maria Casasús

Set preguntes sobre la raó informativa

1 Les coses han de ser tal com volem els periodistes? Han d'haver succeït o han de succeir tal com nosaltres volem?

2 Per què hem de triar preferentment notícies destacades per la seva excepcionalitat, sobretot negativa? Ho vol el públic? Per què ho vol? Com sabem que el públic vol aquest tipus de notícia i no un altre?

3 És just i raonable que els periodistes decidim pels altres emparant-nos en la raó informativa, en el que anomenem la "necessitat objectiva" d'informar sobre determinats temes? Podem decidir pels altres? És just fer-ho? Quins són els límits d'aquesta raó informativa?

Potser caldria que entréssim en el mateix debat que han entrat els metges i moralistes en matèria d'eutanàsia? Qui té el dret d'escollir notícies? Hi ha realment aquesta "raó objectiva de l'interès públic" que obliga a informar sobre determinades coses i bandejar les altres al marge de la voluntat de les persones?

4 No és parcial i esgaiada la visió del món que projectem els periodistes sobre l'opinió pública? No és cert que la nostra perspectiva ve determinada per la nostra posició en el món i la nostra formació? On és el punt de vista dominant de la majoria, de la gent senzilla, del marginat, de la gent angoixa-

da? La teoria periodística ens obliga a veure el món des d'aquesta perspectiva parcial. No serà aquesta perspectiva tan limitada la que produeix el rebuig majoritari vers la informació periodística? Pensem que els lectors de diaris i els consumidors dels programes més estrictament informatius de ràdio i televisió formen una petita minoria social amb un perfil molt semblant al dels periodistes? Es pot seguir mantenint aquest "apartheid" informatiu?

5 És suficient la rectificació quan es dona una notícia falsa o una informació errònia? *Le Monde* va publicar fa uns anys la mort de Monica Vitti, mort que no s'havia esdevingut. Després es va desmentir, però per a molta gent la Vitti era ja "socialment morta" o "comunicacionalment morta". L'exemple el trobem cada dia, en formes anàlogues, a petita escala:

- la detenció d'un innocent publicada pels diaris i no desmentida després o mal desmentida;
- la injúria, la calúmnia contra algú, defectuosament reparada.

Però, fins i tot quan són desmentides o rectificades amb força i relleu aquestes notícies, per a molta gent que no llegeixi o no escolti la rectificació o el desmentit, aquella persona és culpable i la Monica Vitti era morta abans d'hora. Aquesta malaltia de la informació és inevitable? Quins mecanismes tenim per a reduir aquesta patologia? No cal revisar els conceptes de selecció i jerarquització de notícies i, més concretament, el plus que tenen la tempestivitat, la novetat i l'excepcionalitat? No hauria de primar, en canvi, la cura i la diligència?

6 Quins són els límits de l'interès públic? Com podem conciliar els criteris diversos que sobre aquest concepte apliquen els jutges i els periodistes? L'interès públic no està vinculat a la raó informativa i a la necessitat objectiva d'informar que ens han portat a formular les primeres preguntes? Sabem quin és l'interès del públic? Interès públic i interès del públic són la mateixa cosa? En cas que no ho siguin, no és prioritari l'interès del públic sobre l'interès públic?

7 Una darrera pregunta: Per quina raó la selecció de notícies es basa també, entre d'altres criteris de tria, en valors quantitatius? Per què no dominen també els valors qualitatius en la selecció i jerarquització de notícies?

Hipòtesis per investigar en la raó informativa

1. Hipòtesi de la quantitat

Valorar la quantitat de les coses, i no la seva qualitat, per tal de seleccionar-les i jerarquitzar-les és un argument retòric molt antic. Domina a la vida política democràtica (la democràcia organitzada no és altra cosa que una quantificació de voluntats), i el periodisme modern no ha pogut emancipar-se d'aquest criteri.

La quantitat és un argument fàcil per a fer comparacions i per a establir preferències. Perelman ha recordat que ja el trobem en la retòrica clàssica (1). Aristòtil va fer un repertori dels arguments quantitius: "Un major nombre de béns és preferible a aquell que no és tan útil en el mateix grau; allò que és més durador i més estable és preferible a allò que ho és menys" (2).

Isòcrates va posar d'altres exemples. Deia que "el mèrit és proporcional a la quantitat de persones a les quals presta un servei: els atletes són inferiors als educadors perquè aquells només es beneficien personalment de la seva força, mentre que els homes que pensen són profitosos per a tothom" (3).

Perelman recorda també que certes justificacions de la democràcia estan fonamentades sobre aquest principi, d'igual manera que certes concepcions de l'educació.

De fet, com assenyala Pierre Oléron, professor de la Universitat René Descartes, de París, els arguments de naturalesa quantitativa són abundantment utilitzats en els programes electorals i en els discursos polítics (4). Les referències a la igualtat i a la justícia social es projecten sobre el pla dels fets mitjançant el propòsit de facilitar la participació del major nombre possible de persones en les riqueses materials i culturals.

L'argument fonamentat sobre l'elecció feta pel major nombre de persones, i les enquestes i sondeigs d'opinió, recolzen en el mateix criteri de valor.

Aquest argument quantitatiu, inicialment positiu i acceptable, deriva en canvi, molt sovint i cada cop més, vers una certa sacralització del número a costa d'un descrèdit de la qualitat. En són culpables, principalment, els mitjans de comunicació.

Potser perquè la sacralització del número sembla que ens vacuni contra l'error. El rigor sol associar-se al buit material. És la gran força de les matemàtiques i la grandesa de la lògica formal. El prestigi dels números és degut a que són conceptes precisos, definits sense ambigüitats, però abstractes. No es refereixen a un objecte, a unes persones o a uns esdeveniments concrets.

Però aquesta seguretat comporta uns paranys. El de convertir els valors quantitius en valors qualitatius és un d'ells.

Vivim un exemple d'aquesta transmutació en èpoques electorals. Les prediccions basades en sondeigs electorals són més fiables que les intuïtives,

però encara no s'ha demostrat científicament que siguin menys encertades les intuïtives que les realitzades mitjançant enquestes.

El fet addicional –i ara totalment predominant– que els sondeigs es presenten en forma de números genera una mena de mística peculiar que s'associa amb la idea de la construcció d'esdeveniments artificials. La de les enquestes és una variant d'actualitat virtual. Les enquestes conformen una realitat simulada, o si voleu, construïda. Són una mena de periodisme utòpic. Les enquestes construeixen esdeveniments que no han succeït.

L'ús de xifres i mètodes científics confereix a la informació dels sondeigs major credibilitat que la informació basada en formes convencionals de descripció periodística. Però aquest increment de credibilitat incentivada provoca paradoxalment un cost social superior quan aquesta informació xifrada es revela com a errònia.

L'argument de la quantitat és respectable, legítim i necessari. Però no pot ser l'únic argument. I, en qualsevol cas, cal preguntar-se si el públic se sent satisfet quan només li donem arguments de quantitat. Pensem que, des de Tocqueville, molts demòcrates creuen que la pura regla de la majoria, tan radicalment quantitativa, no és factible ni desitjable si no està corregida per criteris qualitatius. En molts sistemes universitaris, acadèmies científiques i col·legis professionals, per exemple, s'utilitzen mètodes de democràcia ponderada qualitativament.

2. Hipòtesi de la negativitat

Les notícies triades en funció del criteri d'excepcionalitat negativa dominen en l'actual sistema periodístic. Per quina raó informativa? Perquè el públic ho demana?

Teun A. Van Dijk va sistematitzar l'any 1980 una sèrie d'hipòtesis sobre aquest fenomen de la negativitat dominant en el periodisme (5). Eren hipòtesis formulades des de plantejaments sociològics, psicoanalítics o cognitius relacionats amb la suposada preferència que el públic manifesta devers aquesta mena d'esdeveniments:

- 1) Autosatisfacció del receptor pel fet de no sentir-se afectat per l'esdeveniment negatiu
- 2) Informació preventiva o de serveis per al públic
- 3) Autoafirmació del rol personal i social i de la identitat individual, nacional o de classe
- 4) Provisió de matèries per al comentari amè

Podríem afegir-hi, també, una cinquena hipòtesi: la de l'afirmació, per contrast, dels aspectes positius de l'experiència vital.

Ciceró ja va descriure algunes d'aquestes hipòtesis sobre el per què hi ha interès per la narració i la descripció de la negativitat (6).

I Oléron ha afegit recentment una altra hipòtesi vinculada a la por com a argument emotiu: la por, les males notícies, són dissuasòries i preventives. Eviten que la gent sigui temerària, i obliguen a extremar la prevenció social, per exemple en matèria d'incendis, terratrèmols, inundacions, malalties (el cas de la sida), violacions o assassinats.

Malgrat aquestes justificacions, l'excés de negativitat és inevitable? És veritablement consubstancial amb el sistema periodístic?

3. Hipòtesi de l'interès públic

L'objectivació de l'interès públic d'una notícia és una de les operacions més delicades –discutibles i discutides–, sobretot judicialment, de la funció periodística.

Cal preguntar-nos si l'interès públic és realment l'interès del públic. Des de les posicions jurídiques, i també deontològiques, es posen límits a l'àmbit de l'interès públic que solen ser rebutjats per la funció periodística.

La raó informativa de difondre tot allò que és veraç topa amb els drets a l'honor i a la intimitat. Segons el catedràtic de la Universitat Pompeu Fabra Marc Carrillo, la veracitat informativa no eximeix de responsabilitat jurídica per intromissió il·legítima en qualsevol dels drets de la personalitat, quan de la informació no es pot objectivar l'interès col·lectiu que en justifiqui la difusió, i això és així al marge que es refereixi a persones de dimensió pública (7). El fet que la vida i la conducta moral d'aquest grup de persones participi molt més de l'interès públic no suposa la supressió radical de la seva intimitat, el seu honor o el seu dret a la pròpia imatge.

Una altra qüestió és si es tracta d'una persona anònima: en aquest cas, la veracitat dels fets només justifica la seva difusió, un cop més, si es pot demostrar el principi de l'interès públic. Un principi que, en aquest cas, només pot recolzar en un criteri discutible de la raó informativa: el de l'excepcionalitat objectiva del fet observat, exemplificada des de fa anys als centres de formació en periodisme en l'aforisme que és notícia si un home mossega un gos, i no ho és la situació contrària (tret que el mossegat sigui un personatge rellevant).

4. Hipòtesi de la difamació

En el segle XVII, a Anglaterra, els defensors de llei sobre el libel argumentaven que, com més gran era la veritat continguda en una afirmació difamatòria (difamar és dir mal d'algú sense que allò que es diu sigui necessàriament fals), major era el greuge que calia indemnitzar. La veracitat agreuja la difamació perquè acredita definitivament al difamador i li permet formular després difamacions falses que esdevenen creïbles.

Quan allò que s'imputa no és fals la difamació no constitueix delictes de calúmnia, però sí que pot atemptar contra els drets a la intimitat, a l'honor i a la pròpia imatge.

Cal preguntar-se: quina raó informativa justifica la difamació no delictiva? És aquest concepte tan relatiu que anomenem interès públic?

5. Hipòtesi de la tempestivitat

El neguit per donar la darrera notícia, i fins i tot el de convertir la darrera notícia en la més important, ha esdevingut una de les raons informatives hegemòniques en el periodisme contemporani. No era així en etapes anteriors del periodisme. Durant gairebé els dos-cents anys d'història del periodisme predominava el rigor, la precisió i la veracitat per damunt de la tempestivitat. Era preferible donar notícies tard que donar-les esgaiades, incompletes o falses.

És molt dubtós que la raó informativa de la tempestivitat sigui admesa pel públic com un valor absolut que justifiqui els errors i les mancances. El públic vol que la tempestivitat sigui compatible amb la cura, el rigor i la precisió.

6. Hipòtesi de la infal·libilitat

Relacionat amb aquests darrers arguments hi ha el de la infal·libilitat dels periodistes. Un és testimoni dels fets, i assegura que allò que explica és el que realment ha passat. També adoptem un to afirmatiu quan allò que expliquem ens ha arribat des de fonts primàries, i ho expliquem sense haver estat presents en l'esdeveniment, ni haver parlat amb els protagonistes.

Aquest argument del periodista infal·lible ha mantingut durant molts anys la raó informativa de l'objectivitat, ficció que ningú avui no defensa. Els corrents de pensament de la postmodernitat propugnen substituir aquell vell concepte d'objectivitat pel de "consens de subjectivitats". Cal substituir l'objectivitat per la solidaritat. El consens de subjectivitats és el mecanisme que ens permet apropar-nos a la veritat, a la realitat de les coses, i anul·la, en bona part, un dels arguments més dèbils de la raó informativa de la modernitat, com era l'objectivitat.

7. Hipòtesi de la parcialitat

La percepció parcial de la vida és una de les grans patologies del periodisme contemporani. Els periodistes veiem el món des de la nostra identitat individual, nacional i de classe. I la combinació d'aquesta limitació amb la raó informativa que recolza en la quantitat, la negativitat, la tempestivitat i la infal·libilitat determina la lectura del món que oferim als altres.

La parcialitat es reflecteix en aquests arguments per a la selecció de notícies, però també en la jerarquització de les informacions sobre les pàgines

dels diaris i en la successió temporal de la ràdio i la televisió. Jerarquitzar és ordenar (o posar ordre) a l'actualitat real emergent. I aquesta ordenació és sempre parcial, perquè parcial és la nostra informació prèvia sobre el conjunt de coses que passen al món.

La parcialitat, per altra banda, fomenta els processos progressius d'espectacularització de l'espai informatiu. Davant dels dubtes sobre el coneixement del conjunt, s'accentuen els aspectes més rellevants, cridaners o anecdòtics i, en definitiva, parcials, de la realitat.

Les limitacions de la raó informativa pel que fa a la parcialitat són de naturalesa espacial, però també de naturalesa temporal. L'únic temps real és el present i ens manquen, per tant, elements per a avaluar la transcendència futura dels esdeveniments. És el clàssic acudit sobre el guerrer que en sortir un dia de casa no podia dir a la seva dona que anava a la guerra dels Trenta Anys. Aquesta extremada parcialitat de la nostra percepció temporal afebleix determinantment les pretensions de la raó informativa.

8. Hipòtesi de l'exclusivitat

Un dels pilars de la raó informativa actual és l'exclusivitat. Tenir una informació o unes dades en exclusiva, o fins i tot, amb fonts pròpies, determina la seva selecció i jerarquització preferent.

L'exclusivitat és un dels arguments de la raó informativa que més han degenerat, i que han obert una separació més clara entre l'interès dels periodistes i l'interès del públic.

L'exclusivitat altera els criteris habituals de valoració de notícies fins a extrems excessius. Sobretot quan l'exclusivitat descansa sobre realitats simulades com les basades en arguments quantitatius, com el de les enquestes i les estadístiques.

És realment això el que vol el públic? És molt probable que la raó informativa construïda durant la modernitat hagi entrat en una crisi seriosa. La raó informativa formava part del bloc de raons organitzat pel pensament modern. Totes les activitats modernes han estat legitimades per un discurs específic de la raó. L'imperi de la raó dominava en el discurs genèric (el metadiscurs) d'aquest període anomenat modernitat; un període que Lyotard, des d'una posició "liquidacionista" considera "superat", i que Habermas, des d'una posició "reformista", considera "inacabat".

Allò que caracteritzà la modernitat era la fe absoluta en la racionalitat de les idees científiques, filosòfiques, polítiques, socials, econòmiques i epistemològiques sorgides de la Il·lustració del segle XVIII. La raó suprema com a discurs genèric es ramificava en discursos racionals específics. El discurs de la ciència moderna fou el del paradigma, el de la raó positiva que només podien

administrar els científics. El discurs del periodisme –el periodisme és una creació eminentment moderna– fou el d'una raó informativa que només podíem administrar els periodistes. I aquesta raó, com la de la ciència, ja pot ser discutida, sortosament, sense que ningú ens pugui acusar d'heretges.

Notes

(1) Chaïm Perelman i Lucie Olbrechts-Tyteca: "Traité de l'argumentation", Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1988, pàg.115

(2) Aristote: "Topiques" (llibre III, capítol 2), Les Belles-Lettres, Paris, 1967

(3) Isòcrates: "Discursos", Volum I, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1980, pàg.25

(4) Pierre Oléron: "L'argumentation", PUF, Paris, 1993, pàgs. 65 i 66

(5) Teun A. Van Dijk: "La noticia como discurso", Ediciones Paidós, Barcelona, 1990, pàgs. 178 i 179

(6) Tobias Peucer: "Sobre els relats periodístics", a "Periodística", número 3, Societat Catalana de Comunicació (Institut d'Estudis Catalans), Barcelona, 1990, pàg.46

(7) Marc Carrillo: "La clàusula de consciència i el secret professional dels periodistes", Centre d'Investigació de la Comunicació (Generalitat de Catalunya), Barcelona, 1992, pàgs. 40 i 41